

МИСТЕЦТВО АРХІТЕКТУРИ: ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

УДК 7:72:37.091.2

Світлана НИЧКАЛО,

*науковий співробітник лабораторії естетичного виховання,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ, Україна*

***Анотація.** У статті розкриваються перспективи використання мистецтва архітектури в естетичному вихованні. Показано, що виховний потенціал архітектури зумовлений її характерними властивостями як специфічного виду мистецтва, можливостями впливу на свідомість людини. Особливу увагу автор приділяє актуальності розробки виховних технологій на основі засобів мистецтва архітектури для загальноосвітньої школи.*

***Ключові слова:** архітектура, мистецтво, естетичне виховання, педагогіка, світогляд, естетичне сприймання.*

Провідна роль естетичного виховання у становленні всебічно розвиненої, гармонійної особистості апріорі не викликає сумнівів; вона доведена педагогічною наукою і практикою. Естетичне виховання здійснюється за допомогою різних мистецтв: музики, кіно, театру, хореографії, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури. Притаманні їм засоби художньої виразності впливають на свідомість людини, викликають у неї певні враження, емоції, почуття, наводять на роздуми і, таким чином, сприяють її духовному, моральному, інтелектуальному вдосконаленню. Ще в античну епоху було досягнуто розуміння того, «що різні виражальні засоби мистецтва зумовлюють неоднакові естетичні реакції особистості й можуть мати відповідні виховні наслідки» [7, с. 50]. Українська загальноосвітня школа має значні здобутки в галузі естетичного виховання засобами різних видів мистецтва. Однак у цьому розмаїтті чи не на останньому місці перебуває мистецтво архітектури, хоча його виховний потенціал унікальний і надзвичайно потужний. Протиріччя між можливостями здійснення позитивного впливу на особистість та недостатнім використанням у шкільному навчально-виховному процесі актуалізує необхідність наукового обґрунтування, розробки та

впровадження технологій використання мистецтва архітектури в естетичному вихованні школярів. Наукову базу для реалізації цих завдань становлять праці з мистецтвознавства, психології, естетики та естетичного виховання А. В. Іконнікова, І. А. Страутманіса, Ф. С. Уманцева, Ю. С. Асєєва, Л. В. Стародубцевої, О. А. Трошкіної, М. С. Кагана, І. Д. Беха, О. П. Рудницької, Н. Є. Миропольської, Л. М. Масол та ін.

Архітектурні символи глибоко вкорінені в структуру особистості на рівні підсвідомості. Кожна людина з моменту народження перебуває під впливом того архітектурного оточення, у якому зростає. Поряд з іншими факторами воно зумовлює психо-емоційний тип, смаки, рівень загального розвитку і культури, систему цінностей, поведінкові стереотипи, світогляд людини, її характер – як індивідуальний, так і національний. В архітектурних спорудах, ансамблях і комплексах, у забудові малих і великих населених пунктів зафіксована історія духовного та матеріального розвитку людства. Залежно від своїх естетичних якостей архітектурні твори здатні як гармонійно доповнювати, збагачувати і покращувати навколишнє середовище, так і спотворювати його. Тому вплив архітектурного оточення на людину може бути як конструктивним, так і деструктивним. На жаль, велика кількість наших співгромадян живе в антиестетичному оточенні, діти зростають у потворних багатоквартирних будинках, проводять час на захаращених сміттям вулицях, у невпорядкованих дворах. Негативні тенденції нашого часу виявили себе в недбалому ставленні до історичної спадщини, руйнуванні пам'яток історії і культури, брутальній забудові історичних центрів міст, тотальному несмаку. Серед причин, що призводять до такого стану речей, – низький рівень загальної культури, патріотизму, громадянської солідарності, цинізм багатьох наших співвітчизників як наслідок відсутності належного виховання у дитячому віці, зокрема, виховання естетичного.

Виховний потенціал архітектури зумовлений її сутнісними властивостями. Вони виходять далеко за межі образотворчого мистецтва, до якого її зазвичай зараховують. Поєднана з ним наявністю зображення, форми, часто – кольору, ритму, пропорцій, ідейним змістом, художнім образом (у кращих своїх зразках), архітектура все ж – набагато більша, глибша, об'ємніша та вагоміша

за сукупністю своїх якостей і функцій. Її головна відмінність полягає в органічному поєднанні мистецького і технологічного аспектів. Вона створює середовище існування людини, великою мірою визначає умови цього існування.

Системність людської життєдіяльності зумовлює таку властивість архітектури як існування в системі, в ансамблі. Звідси походить її організуюча функція по відношенню до інших мистецтв. Саме архітектура утворює простір для їх творів, визначає можливості їх синтезу (недаремно здавна архітектуру називають «матір'ю мистецтв»). Ця властивість впливає на виникнення відчуття взаємопов'язаності мистецтва з життям, єдності різних його видів, спрямовує на естетичне сприймання дійсності, на прагнення до гармонізації життя в цілому.

Без архітектури, навіть у примітивних, первісних її формах, життя людини неможливо уявити взагалі. Її історія, яка починається з часів палеоліту, – це історія розвитку людства в цілому: розвитку матеріального, суспільного і духовного. «На всіх етапах історії зодчества вирішення проблем духовності в архітектурі здійснювалося властивими для нього засобами як специфічного виду мистецтва. Характер емоційно-духовного формування споруд визначався на кожному етапі соціально-економічними, ідеологічними, естетичними факторами, а також залежав від рівня будівельної техніки і технології» [11, с. 207]. Усі великі художні стилі в історії світового мистецтва виникали, перш за все, саме в архітектурному дискурсі, і вже від нього розповсюджувалися на інші види мистецтва.

Архітектуру можна розглядати як матеріалізовану в монументальних формах інформацію про час, суспільство, людей, стосунки між ними, їх культуру, смаки, спосіб мислення. Вона не лише активно впливає на формування поведінки людей одного часу, але й пов'язує різні покоління та епохи, утворює важливу частину колективної пам'яті людства. Кращі, так звані «знакові» споруди кожної епохи втілюють її етичні та естетичні ідеали. Тому матеріально-просторові елементи архітектури – це водночас знаки – носії інформації. Система архітектурних форм виступає в якості засобу комунікації між людьми й має власне семіотичне значення. Окрім знаків суто практичної спрямованості, існують і такі, що становлять ідейно-образний зміст споруди. Саме вони утворюють ху-

дожню мову архітектури. У ХХ ст. на основі лінгвістичної семантики (науки про значення) та у взаємодії з філософією, теорією інформації та кібернетикою сформувалися архітектурна семантика, семіотика (наука про знаки) і проксеміка (семіотика простору). Вони розглядаються сучасними вченими, в першу чергу, як науки про специфічні засоби комунікації, обміну інформацією, взаємовпливу, з чого випливає їх світоглядне значення [10].

Архітектура належить до просторових мистецтв, художній образ яких існує в просторі й не змінюється з часом. Архітектурні структури тривимірні, уявлення про них складається внаслідок зіставлення картин, що послідовно відкриваються з різних точок зору. Об'єктом сприйняття, через який людина осягає архітектуру, служить форма. Через неї висловлюються та сприймаються образи – носії загальнокультурної інформації, на неї спрямовані естетична творчість та естетична оцінка. Форма архітектурного твору – це «внутрішній зв'язок та спосіб взаємодії матеріальних елементів і просторів твору архітектури між собою та оточенням, дані нам у чуттєвому сприйнятті... Разом з тим, це естетично впорядкована конструкція, створена за “законами краси” й наділена естетичною цінністю» [4, с. 10].

Здатність розуміти «мову» мистецтва архітектури, тобто – сприймати просторово-структурні форми, пропорції, ритми, відчувати їх гармонію чи дисгармонію, розвиває естетичний смак, уяву, просторове мислення, розуміння «мов» інших видів мистецтва, поглиблює художнє сприйняття дійсності і світовідчуття людини. Психологічний феномен сприймання відіграє величезну роль в здійсненні естетичного впливу на свідомість з боку твору мистецтва. Непересічну цінність у розробці феномену сприймання в мистецькій педагогіці становить наукова спадщина О. П. Рудницької. Вона наголошувала на тому, що «пошуки науково обґрунтованої системи використання мистецтва у навчально-виховному процесі неможливі поза теорією художнього сприйняття, що зумовлює успішне залучення особистості до мистецьких творів, забезпечує реалізацію їх культуротворчого впливу» [7, с. 49].

У процесі сприймання творів мистецтва, в тому числі архітектури, активізуються емоційна та раціональна сфери людської психіки. При цьому емоційна має, безумовно, пріоритетне значення. Обов'язковою та необхідною умовою її прояву є здатність отри-

мувати естетичну насолоду внаслідок позитивного сприйняття цілісної художньо-образної системи твору. Саме виховання здатності отримувати естетичну насолоду як під час власної художньої творчості, так і під час ознайомлення з творами мистецтва, становить базис, основу всього комплексу художньо-естетичного виховання. Можливість виникнення позитивного чи негативного емоційного відгуку під час сприймання певного твору або явища конкретною людиною надає естетичному сприйманню ціннісного характеру. Ціннісний характер естетичного сприймання зумовлює й ціннісний характер естетичного виховання. Отже, воно постає як важливий фактор формування системи життєвих цінностей людини. Педагогічне керівництво цим процесом має бути спрямоване на розвиток здатності до індивідуального, особистісно-ціннісного сприймання образного світу творів мистецтва архітектури, до дивергентного мислення, що розширює можливості інтелекту людини, її світоглядні межі, а в результаті – на формування власного духовно-інтелектуального світу кожного учня, становлення його неповторної особистості.

Таким чином, архітектурні форми та образи у процесі сприймання постають як засоби впливу на світогляд. Їх дія реалізується двома шляхами. Перший – поверховий, раціонально-інформаційний (конкретна інформація про окремі споруди чи ансамблі, закладена у їх вигляді, параметрах, призначенні тощо). Другий шлях – глибинний, не завжди до кінця усвідомлюваний людиною. Це – чуттєве сприймання ідейно-образного змісту, закодованого у формах архітектурних творів. Те архітектурне середовище, в якому людина переважно проводить свій час, неминуче впливає на її психоемоційний стан, настрій, самопочуття, поведінку, сприймання навколишнього світу, отже – на світоглядні установки. Досліджуючи духовний вимір архітектури, український мистецтвознавець Ф. Уманцев писав: «Архітектура не лише відбиває в художньо-образній формі ставлення людей до природи та суспільного життя, але й великою мірою визначає характер духовного середовища, стверджує певні естетичні ідеали. Архітектор, оперуючи об'ємно-просторовими структурами, досягає притаманного архітектурі духовного начала, якщо в його творах краса раціональної форми органічно сполучається з красою її художньо-образної інтерпретації» [11, с. 200].

Світогляд епохи, її естетичні ідеали відображені у феномені архітектурного стилю – цілісній системі художніх та конструктивних ознак, в якій знайшли вираження уподобання, смаки, ідеї свого часу. В цьому контексті доцільно говорити про художній світогляд, що визначає характер і форми не лише архітектури, але й усіх інших мистецтв. Недаремно провідні художні стилі минулих століть охоплювали як архітектуру, так і живопис, скульптуру, графіку, музику, театр, художню літературу, оформлення інтер'єрів і навіть одяг. Особливо виразно вплив провідних світоглядних ідей різних епох позначився на архітектурному обличчі міст з давньою історією. Яскравим прикладом цього є столиця нашої держави і найбільший її урбаністичний центр – Київ. Він акумулює в собі всі характерні ознаки розвитку нації в сукупності історичних, соціальних, економічних, наукових, ментальних, культурних факторів. Столиця – обличчя держави. А риси обличчя столиці – це, в першу чергу, її вулиці, майдани, будівлі, тобто – архітектура.

Художня мова архітектури невіддільна від національної культури, яка втілюється через архітектуру в характері предметно-просторового середовища. Свого часу тенденції самоствердження націй спонукали розвиток самобутніх художніх засобів архітектури в межах національних шкіл (в українському історичному ареалі були три такі періоди: Київська Русь, козаччина, початок ХХ століття). «Проблема національної неповторності, своєрідності, спадкоємності та розвитку національних традицій в українській архітектурі протягом багатьох років привертає глибоку увагу науковців, майстрів архітектури та мистецтва. Це одна з найбільш складних теоретичних проблем, яка має велике практичне значення для сучасного розвитку української архітектури як великого мистецтва формування гармонійного життєвого середовища. Ця проблема тісно пов'язана з освоєнням та дбайливим ставленням до вітчизняної історико-культурної спадщини – творчих надбань народного генія та майстрів архітектури різних епох, без чого неможливий усталений розвиток сучасного архітектурного потенціалу нашої країни» [9, с. 19].

Залучення дітей до скарбів національної архітектури розширює можливості у справі виховання національно свідомих громадян, патріотів України. З іншого боку, знайомство зі здобутками

архітектурного мистецтва різних народів сприяє вихованню толерантності, поваги до представників інших культур, прищепленню загальнолюдських цінностей, розвитку культурологічного мислення, розумінню єдності культури всього людства у різноманітності її національних та регіональних проявів.

Закономірним постає висновок про те, що можливості використання засобів архітектури в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи не обмежуються лише естетичним вихованням. Як комплексний та багатоаспектний різновид людської діяльності архітектура тісно пов'язана з історією, суспільствознавством, географією, літературою, іншими науками та мистецтвами. Сутнісна універсальність архітектури зумовлює універсальність її виховних можливостей. Вона стимулює розвиток здатності до встановлення взаємозв'язків між різними видами, напрямками і творами мистецтва, вміння визначати в них риси загальні та своєрідні, а також знаходити «точки дотику» між художніми творіннями минулих епох та сьогоденням, власним життям. Це сприяє формуванню художньої картини кожної з епох, і на цій основі – цілісного художнього образу світу.

Унікальні властивості архітектури як мистецтва, технології і засобу комунікації, здійснення нею потужного впливу на окрему людину і спільноти людей зумовлюють доцільність якнайширшого використання її засобів у навчально-виховному процесі. Вони надають можливість розширювати межі естетичного виховання, органічно поєднуючи його з вихованням етичним, моральним, патріотичним, екологічним. Така універсальність закладена у самій природі, естетичній та світоглядній суті архітектури. Її виховний потенціал чекає на своє розкриття та реалізацію в освітній системі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Асеев Ю. С., Печерський В. В., Годованюк О. М. та ін.* Історія української архітектури. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.
2. *Бех І. Д.* Особистісно зорієнтоване виховання: Навч.-метод. посібник. – К., 1988.
3. *Гутнов А. Э.* Мир архитектуры: Язык архитектуры. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 351 с.
4. *Иконников А. В.* Художественный язык архитектуры. – М.: Искусство, 1985. – 175 с.

5. *Каган М. С.* Мир общения: проблемы межсубъективных отношений. – М., 1989.
6. Мистецтво у розвитку особистості. Монографія. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
7. Основи викладання мистецьких дисциплін. Навч. посібник. – К., 1998.
8. *Рудницька О. П.* Педагогіка: загальна та мистецька. – Навч. посібник. – К., 2002.
9. *Соченко В.* У пошуках нової гармонії // Урядовий кур'єр. – № 219. – 2003.
10. *Трошкіна О. А.* Семантика архітектури. – К.: НАУ, 2008. – 96 с.
11. *Уманцев Ф. С.* Этюды по теории и истории архитектуры и искусства. – К.: НИИТИАГ, 2002. – 358 с.

**THE ART OF ARCHITECTURE:
THE EDUCATIONAL POTENTIAL**

Svitlana NYCHKALO,

*scientific worker of the laboratory of aesthetic upbringing,
Institute of the upbringing problems, National Academy of Pedagogics of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

Annotation. *The article describes the prospects of the art of architecture in aesthetic education. It is shown that the educational potential of architecture due to its unique features as a specific type of art, has possibilities to influence on the consciousness of man. A special attention is paid to the relevance of the development of educational technologies based on the facilities of the art of architecture for public schools.*

Key words: *architecture, art, aesthetic education, pedagogy, world outlook, aesthetic perception.*